

УДК 347.644

Н.А. Аблятінова, Д.С. Прутян

ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ПРИ УКЛАДЕННІ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ДОГОВОРІВ

Актуальність дослідження питань, пов'язаних з проблематикою цієї статті, пояснюється необхідністю встановлення правових засобів захисту прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб, позбавлених батьківського піклування, над якими встановлено опіку або піклування при укладенні підприємницьких договорів.

При цьому означена проблема має кілька аспектів.

По-перше, необхідність захисту цивільних прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб виникає у зв'язку з тим, що при укладенні підприємницьких договорів іншими особами можуть вчинятися дії, які торкаються майнової та немайнової сфери таких осіб.

По-друге, потребує пошуку відповідь на питання, чи можуть самі неповнолітні укладати підприємницькі договори у певних межах і випадках, передбачених законом.

По-третє, необхідність захисту цивільних прав та інтересів малолітніх дітей виникає у тому випадку, коли договори від їхнього імені укладають їхні опікуни.

Нарешті, існує потреба з'ясування особливостей захисту прав неповнолітніх осіб у тих випадках, коли над ними встановлене піклування і вони укладають договори зі згоди піклувальника.

Слід зазначити, що, хоча питання, пов'язані з пошуком ефективних засобів захисту прав малолітніх та неповнолітніх дітей, були предметом окремих досліджень у вітчизняній та зарубіжній літературі, однак вони мали, як правило, загальний [1] (або, навпаки, вузько спеціальний [2]) характер і практично не були присвячені окремо проблемам укладення договорів за участю малолітніх та неповнолітніх осіб.

Що ж стосується питань укладення підприємницьких договорів за участю малолітніх та неповнолітніх осіб і забезпечення при цьому захисту прав дітей, то спеціальні дослідження у цій галузі відсутні взагалі.

З врахуванням зазначених обставин можна дійти висновку, що проблема забезпечення прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб, позбавлених батьківського піклування, над якими встановлено опіку або піклування при укладенні підприємницьких договорів, і зумовлює доцільність спеціального, комплексного розгляду означених проблем у межах спеціальної статті.

Починаючи розгляд питань, згадуваних вище, слід зазначити, що вирішення проблеми захисту цивільних прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх дітей, яка виникає у зв'язку з тим, що при укладенні підприємницьких договорів іншими особами можуть вчинятися дії, котрі торкаються майнової та немайнової сфе-

ри таких дітей, лежить у площині загального забезпечення прав та інтересів учасників цивільних відносин. Захист цивільних прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб у такому разі здійснюється на загальних засадах і, на нашу думку, не має якоїсь особливої специфіки порівняно із захистом прав повнолітніх учасників цивільних відносин. Тому детально зупинятися на цьому аспекті означеної проблеми тут здається недоцільним.

Що стосується питання, чи можуть самі неповнолітні укладати підприємницькі договори у певних межах і випадках, передбачених законом, то з цього приводу слід зазначити таке.

Відповідно до положень ст. 50 ЦК України, право на здійснення підприємницької діяльності, за загальним правилом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю, а також особа, якій повна цивільна дієздатність була надана у встановленому цивільним законодавством порядку способом так званої "манципації" (зокрема, згідно з частиною третьою ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність у встановленому законом порядку може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Особі, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю і досягла 16 років, спочатку необхідно отримати письмову згоду на реєстрацію як підприємця, від батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. За наявності вказаної згоди така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця [3]).

Однак із змісту цієї норми, на нашу думку, не можна зробити однозначний висновок стосовно того, чи означає це, що малолітні та неповнолітні нееманциповані діти, а також особи з обмеженою дієздатністю повністю усунуті від участі у підприємницьких відносинах взагалі і, зокрема, від участі в підприємницьких договорах.

Для відповіді на це питання, передусім, звернемося до тексту норм ЦК України, присвячених визначенню обсягу дієздатності малолітніх та неповнолітніх дітей, а також осіб з обмеженою дієздатністю.

Згідно зі ст. 31 ЦК України особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має часткову дієздатність, що забезпечує їй можливість самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, а також здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом [4].

На нашу думку, з положень цієї норми випливає, що малолітня особа може не прямо, але все ж таки брати участь у підприємницьких відносинах, здійснюючи свої особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом. Зокрема, реалізуючи таке особисте немайнове право, як передбачену ст. 423 ЦК України можливість перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі та репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності, малолітній здатний практично заблокувати використання такого об'єкта іншою особою у підприємницькій діяльності.

Що ж стосується бізнесдієздатності неповнолітньої особи, то обсяг прав останньої в тій галузі є ще більшим і дозволяє вчиняти їй набагато ширше коло дій з юридичними наслідками.

Так, відповідно до положень ст. 32 ЦК України, особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має також право самостійно розпоряджатися своїми доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися відповідними грошовими коштами.

Отже, зміст наведених вище норм свідчить про те, що й особи, які не досягли повноліття, мають можливість у тій чи іншій мірі бути учасниками підприємницьких відносин [5].

Проте, такий висновок сам по собі ще не дає відповіді на питання: як саме реалізується можливість малолітньої чи неповнолітньої особи бути учасником підприємницьких відносин.

Розглядаючи це питання, виходимо з того, що загальним правилом є компенсація недостатньої дієздатності фізичної особи, яка не досягла повноліття (вісімнадцяти років), за допомогою її батьків (усиновлювачів), котрі вчиняють правочини за своїх малолітніх дітей (усиновлених) або дають згоду на укладення правочинів їхніми неповнолітніми дітьми (усиновленими).

При цьому зазначені відносини, як слушно наголошувалося у спеціальній юридичній літературі, регулюються головним чином нормами цивільного законодавства, де вони і піддаються відповідному науковому аналізу [6], внаслідок чого у працях з сімейного права питанням представництва батьками (усиновлювачами) їх дітей (усиновлених) увага практично не приділяється [7].

Торкаючись зазначеного питання лише в межах, необхідних для висвітлення проблематики даної статті, зазначимо, що діяльність батьків (усиновлювачів) від імені їхніх малолітніх дітей (усиновлених), у тому числі при укладенні підприємницьких договорів за своєю сутністю є представництвом за законом з усіма наслідками, що випливають звідси [8].

Однак, якщо батьків (усиновлювачів) у конкретної дитини немає, згадані вище обов'язки надавати таким малолітнім або неповнолітнім особам допомогу при здійсненні їхніх майнових прав, у тому числі при укладенні підприємницьких договорів, покладаються на опікунів та піклувальників. Крім того, опіка призначається над особою, визнаною недієздатною, а піклування – над особою, цивільна дієздатність якої обмежена (ст. 58, 59 ЦК України).

У ЦК України регулюванню відносин опіки та піклування присвячена спеціальна глава – пошта, котра називається “Опіка та піклування”. Крім того, відносини, пов'язані з опікою та піклуванням, регулюються нормами глави 19 Сімейного кодексу, яка називається “Опіка та піклування над дітьми”.

Варто звернути увагу на ту обставину, що ст. 243–251 СК України, присвячені опіці та піклуванню, головним чином визначають підстави та порядок встановлення опіки та піклування; вимоги до особи, яка може бути опікуном або піклувальни-

ком; порядок контролю органу опіки та піклування за дотриманням прав дитини, над якою встановлено опіку або піклування; права дитини, над якою встановлено опіку або піклування, а також права та обов'язки опікуна чи піклувальника стосовно дитини; підстави та порядок припинення опіки або піклування над дитиною і звільнення опікуна та піклувальника дитини від виконання їхніх обов'язків [9].

Тому при розгляді питань захисту цивільних прав та інтересів дітей, які не досягли вісімнадцяти років, за допомогою інституту опіки та піклування, у тому числі за допомогою представництва таких осіб при укладенні правочинів від імені малолітніх дітей або надання допомоги при укладенні договорів неповнолітнім дітям, мають застосовуватися норми цивільного законодавства, зокрема, ст. 55–79 ЦК України, присвячені опіці та піклуванню.

Слід зазначити, що норми глави шостої ЦК України певною мірою регулюють ті самі відносини, що і норми СК України.

Зокрема, це стосується положень про порядок встановлення опіки та піклування, порядку контролю за діяльністю опікуна або піклувальника; визначення підстав та порядку припинення опіки або піклувальника тощо.

Так, норми Цивільного кодексу зазначають, що опіка та піклування встановлюються судом або органами опіки і піклування з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки (ст. 55 ЦК України).

Згідно зі ст. 60 ЦК України суд встановлює опіку над фізичною особою в разі визнання її недієздатною і призначає опікуна в разі обмеження її цивільної дієздатності, а також опіку над малолітньою особою та піклування над неповнолітньою особою, якщо при розгляді справи буде встановлено, що вони позбавлені батьківського піклування.

Як передбачає ст. 61 ЦК України, встановлення опіки та піклування органом опіки та піклування має місце у тих випадках, коли йдеться про опіку над малолітньою особою та піклування над неповнолітньою особою, крім випадків встановлених частинами першою та другою статті 60 ЦК України [10].

З метою забезпечення особистих і майнових прав і інтересів осіб, що потребують опіки чи піклування, ст. 65 ЦК України передбачає, що до встановлення опіки чи піклування і призначення опікуна чи піклувальника опіку або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування. Таке здійснення опіки та піклування має тимчасовий характер і припиняється у разі призначення опікуна або піклувальника.

Разом із тим у багатьох випадках ЦК України містить більш точні положення, які до того ж стосуються більш широкого кола відносин. Зокрема, це стосується випадків здійснення опікуном чи піклувальником цивільних прав осіб, які перебувають під опікою чи піклуванням, у тому числі, способом укладення договорів від імені малолітніх дітей або надання допомоги при укладенні договорів неповнолітнім дітям.

У зв'язку з цим варто зупинитися на цивільно-правових відносинах за участю опікуна (піклувальника) та їхніх опікуваних (підопічних) більш детально.

Опікун є представником підопічного за законом. Він діє від імені свого підопічного та в його інтересах. Оскільки недієздатна особа взагалі не має права вчиняти правочини (ст. 41 ЦК України), від імені та в інтересах малолітньої особи опікун вчиняє усі правочини (у тому числі договори), що виходять за межі дрібних побутових правочинів, а від імені особи, визнаної недієздатною, вчиняє будь-які правочини.

Таким чином, опікуни можуть здійснювати більшість дій з тих, які міг би здійснити сам опікуваний, якби був дієздатним. Разом із тим опікун не має права вчиняти від імені підопічного правочини, зазначені у ст. 68 ЦК України.

Зокрема, опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри) не можуть укладати з підопічним договорів, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або в безоплатне користування за договором позички. Крім того, опікун не може здійснювати дарування від імені підопічного, а також зобов'язуватися від його імені порукою.

Разом із тим опікун лише з дозволу органу опіки та піклування може відмовитися від майнових прав підопічного; видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, у тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; укладати договори щодо іншого цінного майна [11].

Особливість правового становища піклувальників полягає в тому, що вони не виступають як представники підопічного за законом.

Слід зазначити, що у ст. 242 ЦК України, котра визначає випадки представництва за законом і вказує піклувальників серед "законних" представників, як слушно зверталася увага у вітчизняній науковій літературі у цьому відношенні допущена неточність. Ця неточність полягає в тому, що піклувальники не діють від імені підопічного, а, виконуючи свої обов'язки, лише сприяють неповнолітнім у здійсненні ними їх прав, і тільки у разі хвороби неповнолітнього, яка перешкоджає особистому укладенню правочину або при веденні справ неповнолітнього в суді чи інших установах, піклувальники можуть виступати як представники підопічного. З врахуванням цієї обставини цілком логічними виглядають зміни, які пропонується внести у ст. 242 ЦК України [12].

Оскільки призначенням і завданням піклувальника є захист цивільних прав та інтересів неповнолітньої особи або особи, обмеженої у дієздатності, піклувальник не може давати згоду на укладення договорів між підопічним та своєю дружиною (своїм чоловіком) або своїми близькими родичами, крім тих випадків, коли договори, спрямовані виключно на користь підопічного і не можуть завдати йому шкоди. До таких договорів, зокрема, належать: домовленості про передання майна підопічному у власність за договором дарування або в безоплатне користування на підставі договору позички (ст. 70 ЦК України). Варто звернути увагу, що ні один, ні інший із зазначених договорів не є підприємницьким. Звідси можна дійти висновку, що ст. 70 ЦК України не передбачає можливості укладення у випадках, вказаних у ній, будь-яких підприємницьких договорів.

Підсумовуючи викладене стосовно правового становища піклувальника і його ролі при укладенні договорів в інтересах підопічного, слід зазначити, що, на

відміну від опікуна, котрий виступає як законний представник опікуваного, піклувальник лише дає згоду на вчинення його підопічним правочинів. Однак і той і інший обмежені у своїй діяльності стосовно опікуваних та підопічних.

У підсумку можна дійти висновку, що, хоча малолітня особа, а також нееманципована особа, яка не досягла вісімнадцяти років, не має права на здійснення підприємницької діяльності, однак її участь у підприємницьких відносинах забезпечується за допомогою застосування низки спеціальних заходів, зокрема способом використання інституту опіки та піклування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михеева Л. Ю., Кузнецова И. М. Сущность опеки (попечительства) как формы устройства физических лиц // Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства / Отв. ред. В. П. Литовкин. – М.: ОАО "Издательский дом "Городец", 2005. – С. 106 – 116; Васькин В. В., Харитонов Е. О. Дифференциация гражданской правосубъектности: Правовое положение несовершеннолетних // Сб. науч. трудов. – Краснодар, 1985. – С. 12-15.
2. Кондратьева Л. Законопідставленість неповнолітніх у цивільному процесі України // Актуальні проблеми правознавства (Науковий збірник ІОІ ТАІП). – Тернопіль: 2002. – Вип. 5. – С. 207-212; Челябцева И. С. Право ребенка выражать свое мнение и защищать свои интересы // Защита прав граждан и юридических лиц в российском и зарубежном праве (проблемы теории и практики). – М.: "МЗ ПРЕСС", 2000. – С. 102-105; Пергамент А. И. Опеку как гражданско-правовой представитель несовершеннолетних // Учен. зап. ВНИИСЗ. – М., 1968. – Вып. 14. М., 1968. – С. 182-189.
3. Див. про це детальніше, наприклад: Цивільний кодекс України: Наук.-практич. коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2004. – С. 37.
4. Див.: Цивільне право України: Підручник: У 3 кп. Кп. 1 / Є. О. Харитонов, Р. О. Стефанчук, А. І. Дріпнюк та ін. ; За ред. Є. О. Харитонova, А. І. Дріпнюка. – Одеса: Юридична література, 2005. – С. 193.
5. Харитонов Є. О. Вступ до цивільного права України. Навч. посібник. – К.: Істина, 2006. – С. 200-202.
6. Див., наприклад: Керимов С. Г. Батьки як законні представники своїх дітей // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. – Вип. 25. – Одеса: Юрид. літ., 2004. – С. 266-270.
7. Див., наприклад: Сімейне право України: Підручн. / За ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2004. – С. 223 – 275; Сімейне право України: Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилинкова та ін. ; За заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилинкової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 140-164.
8. Див. детальніше: Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 2006. – С. 11-12.
9. Див. про це, наприклад: Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є. О. Харитонova. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2006. – С. 432-443.
10. Цивільний кодекс України. Коментар. / За заг. ред. Є. О. Харитонova, О. М. Калітенко. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2003. – С. 46-47.
11. Див. детальніше, наприклад: Керимов С. Г. Деякі питання представництва малолітньої особи її опікуном // Держава і право: Зб. наук. праць. – Вип. 29. – К., 2005. – С. 452-457.
12. Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 2006. – С. 16.